

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 3 (2021)

Ειδικό τεύχος: Γλώσσα, πανδημία, γλωσσολογία

AWPEL (3) 2021

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γλώσσα, πανδημία, γλωσσολογία

Publish-as-you-go*

**Αυτό το τεύχος εκδίδεται με τη μορφή publish-as-you-go. Δηλαδή τα κείμενα δημοσιεύονται σταδιακά, με τη σειρά που ολοκληρώνονται. Όταν ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία, θα αναρτηθούν τα τελικά περιεχόμενα και η εισαγωγή.*

AWPEL Vol. 3 2021

Cover

ISSN 2858-2801

**Η κατασκευή της κοινωνικής συγκατάνευσης στα περιοριστικά μέτρα
λόγω της πανδημίας:
Μια προσέγγιση με βάση τις αναφορές με θέμα *lockdown Ελλάδα* στο
διαδίκτυο**

Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
nitsi@uoi.gr

Αναστάσιος Σταυρόπουλος

Πάντειο Πανεπιστήμιο
anastavropoulos@gmail.com

Περίληψη

Στο κείμενο επιχειρείται η παρουσίαση του ρόλου του γλωσσικού παράγοντα στη συγκρότηση της κοινωνικής συγκατάνευσης στα περιοριστικά μέτρα που επιβλήθηκαν λόγω της πανδημίας του covid 19 κατά το 2020 στην Ελλάδα. Η θέαση υπηρετείται μέσα από βασικές αρχές της γλωσσολογίας και της πολιτικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα:

A. Προσεγγίζονται οι τακτικές δόμησης της συναίνεσης στα απαγορευτικά μέτρα και το στοιχείο της έμφασης στις έννοιες της πειθαρχίας, της συμμόρφωσης και της ατομικής ευθύνης. B. Ερμηνεύεται ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα συνέβαλλε στην (ανα)παραγωγή της κοινωνικοπολιτικής συγκατάθεσης. Γ. Διερευνάται ο βαθμός κατά τον οποίο οι παραλήπτες των δημοσίων λόγων ανταποκρίθηκαν στις συστάσεις των «ειδικών». Δ. Αναπτύσσεται προβληματισμός σχετικά με το εάν η καλλιέργεια της συλλογικής επαγρύπνησης με την επίκληση της ατομικής ευθύνης, λειτουργεί ως έδρα επί της οποίας ξεδιπλώνεται ένα παιχνίδι κατασκευής ενοχών. Η εργασία συμπεραίνει ότι η διαμορφωνόμενη ως γλώσσα της πανδημίας κατάφερε να κατασκευάσει ευνοϊκές συνθήκες για κοινωνική συναίνεση και αποδοχή των επιβαλλόμενων μέτρων.

1. Εισαγωγή

Όταν στις 25 Φεβρουαρίου 2020 τα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία τροφοδοτούσαν τα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας με εικόνες και κείμενα από την Γουχάν στην Κίνα, όπου ειδικές δυνάμεις κυνηγούσαν με απόχη έναν

«απειθαρχο» στα μέτρα περιορισμού-lockdown,¹ Κινέζο,² επειδή δεν φορούσε την προστατευτική μάσκα, ίσως κανείς έως τότε στην Ευρώπη, και στην Ελλάδα ειδικότερα, δεν θα μπορούσε να διανοηθεί τί ακριβώς θα επακολουθούσε. Επρόκειτο σύμφωνα με το NBC News για μία «προσομοίωση», η οποία χάρη στη συμβολική λειτουργία της³ (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2020: 111-113) είχε πετύχει τον στόχο της: να ενεργοποιήσει τα κοινωνικά αντανάκλαστικά στον επερχόμενο κίνδυνο από την πιθανή απειθαρχία του πλήθους των πολιτών στην ενημέρωση των κρατικών αρχών.

Η γνωστοποίηση στις 26 Φεβρουαρίου 2020 της πρώτης γυναίκας-θύματος, του ασθενή μηδέν,⁴ στην Ελλάδα και η δημόσια συζήτηση που ξεκίνησε, πυροδότησε ένα κύμα δημοσιότητας στα μέσα επικοινωνίας, έντυπα και ηλεκτρονικά, τα οποία έως τότε ασχολούνταν με το θέμα, κυρίως, στη θεματική των εξωτερικών ειδήσεων. Το μπαράζ δημοσιευμάτων σχετικά με τα νέα κρούσματα,⁵ ως απόρροια του αρχικού, προκάλεσε επανακαθορισμό της μηντιακής ατζέντας (Δεμερτζής 2002: 224-227), ενώ κατασκεύασε τον λόγο της πανδημίας και τον λόγο του lockdown,⁶ τον οποίο με τη σειρά του διαδέχθηκε ο λόγος της κατασκευής της γλωσσικής και κοινωνικής συναίνεσης. Το διάγγελμα μάλιστα του Πρωθυπουργού⁷ στις 22/3/20, στηριγμένο σε έναν δραματοποιημένο και σχεδόν τελετουργικό λόγο (Edelman 1999: 80-82),

¹ Κατά το *Covid 19 Το Λεξικό* (Κατσογιάννου & Στεφανίδου 2020: 123), *λόκνταουν* σημαίνει το «πρωτόκολλο έκτακτης ανάγκης που έχει στόχο να εμποδίσει την είσοδο και έξοδο του πληθυσμού σε μια περιοχή ή σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία όπου παράλληλα εφαρμόζονται μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας (όπως για παράδειγμα το κλείσιμο των καταστημάτων), που δεν είναι τα ίδια σε όλες τις χώρες και/ή περιοχές». Επίσης, «για τη μετάφραση στα ελληνικά η ΕΛΕΤΟ (Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας) πρότεινε τον όρο *γενικό κλείσιμο*, ενώ ο Γ. Μπαμπινιώτης, τον όρο *απαγορευτικό*» (ό.π. 123). Σύμφωνα με την ηλεκτρονική έκδοση του λεξικού της Οξφόρδης ως *lockdown* ορίζεται η «επίσημη διαταγή ελέγχου των ανθρώπων ή των οχημάτων εξαιτίας μιας επικίνδυνης κατάστασης» (“an official order to control the movement of people or vehicles because of a dangerous situation”). Περισσότερες ερμηνείες στο:

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/lockdown. Το λεξικό Collins, ως *lockdown* ορίζει την «μη δυνατότητα εισόδου ή εξόδου από έναν χώρο, εξαιτίας μιας επικίνδυνης κατάστασης» (“If there is a lockdown in a building or the building is on lockdown, nobody is allowed to enter or leave because of a dangerous situation”). Για περισσότερες ερμηνείες, εδώ: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lockdown>

² Για τις εικόνες του NBC:

<https://www.nbcnews.com/video/chinese-police-video-shows-swat-team-drill-for-controlling-coronavirus-suspect-79388229847>

³ Αναλυτικά για τη *Κριτική Ανάλυση Λόγου*, καθώς και για τη συμβολική λειτουργία του λόγου βλ. στην υποενότητα 4.2. Για τη συμβολική λειτουργία της γλώσσας, βλ. και Bourdieu (2001).

⁴ «Το πρώτο άτομο που διαγιγνώσκεται ως φορέας μιας νέας ασθένειας», είναι η πρώτη ερμηνεία (από τις δύο συνολικά) κατά το *Covid 19 Το Λεξικό*, σ. 38.

⁵ *Κρούσματα* και όχι *περιστατικά*, μία λέξη έντονα στιγματισμένη, σε σύγκριση με την ουδετερότητα της δεύτερης λέξης.

⁶ Προχωρούμε στον ορισμό αυτόν προκειμένου να αναδείξουμε ως μια κατηγορία το σύνολο ή και τα υποσύνολα των δημόσιων λόγων που επικεντρώθηκαν στην υπεράσπιση των περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας που από μόνη της είναι ένα κορυφαίο και ιστορικά σημαντικό γεγονός.

⁷ “Μήνυμα του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη”:

<https://www.facebook.com/kyriakosmitsotakis/videos/1085120678518111> (Προσπελάστηκε στις 28/11/2020)

κήρυξε, από την επόμενη κιόλας ημέρα, την έναρξη μιας πρωτόγνωρης κατάστασης για την μεταπολεμική ιστορία της χώρας.⁸

2. Τα μεθοδολογικά εργαλεία και το δείγμα της έρευνας

Στη συγκεκριμένη μελέτη γίνεται μία διεπιστημονική συγκριτική προσέγγιση και ανάλυση των ευρημάτων που προκύπτουν από την αναζήτηση των αναφορών με θέμα *lockdown Ελλάδα* στη διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης Google.⁹ Έμφαση δίδεται στη γλώσσα. Διερευνώνται η τυπολογία και οι μηχανισμοί της γλωσσικής και μηντιακής κατασκευής και αναπαραγωγής της συναίνεσης στις δύο πρώτες περιόδους των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας στην Ελλάδα (καθώς ακολούθησαν και άλλες), όπως αυτή διαμεσολαβείται και αναπαράγεται μέσα από το ίντερνετ τις χρονικές περιόδους: (α) από 23 Φεβρουαρίου έως 23 Μαρτίου 2020 και (β) από 6 Οκτωβρίου έως 6 Νοεμβρίου 2020.

2.1 Το δείγμα και η χρήση του ηλεκτρονικού αρχείου

Το δείγμα αντλήθηκε με την πληκτρολόγηση της σύναψης *lockdown Ελλάδα*. Στη μηχανή αναζήτησης της Google, στην επιλογή *news*, αφού τοποθετήθηκε ο χρονικός περιορισμός από τις 23 Φεβρουαρίου έως τις 23 Μαρτίου 2020, αναφορικά με την πρώτη περίοδο του περιορισμού της κυκλοφορίας, πληκτρολογήθηκαν οι προαναφερθείσες λέξεις.¹⁰ Προέκυψαν 182.000 αναφορές-αποτελέσματα. Στην δεύτερη υπό εξέταση περίοδο, από τις 6 Οκτωβρίου 2020 έως τις 6 Νοεμβρίου 2020, στην αναζήτηση με τις ίδιες λέξεις, προέκυψαν 582.000 αναφορές-αποτελέσματα. Για την επεξεργασία του υλικού, η εργασία στηρίζεται σε βασικές αρχές της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου* σε συνδυασμό με συμπληρωματικά εργαλεία ανάλυσης, όπως η κοινωνιοσημειωτική προσέγγιση, η ανάλυση του δείγματος και η ανάλυση περιεχομένου. Ειδικότερα από το σύνολο των αναφορών που προέκυψαν επελέγησαν οι πρώτες εκατό (100) για την πρώτη περίοδο και οι αντίστοιχες πρώτες εκατό (100) για τη δεύτερη περίοδο, προκειμένου το δείγμα να συγκροτεί ένα ενιαίο corpus. Συνολικά προκρίθηκαν οι διακόσιες (200) πρώτες κειμενικές αναφορές, όπως προέκυψαν από τις αντίστοιχες αναζητήσεις.¹¹ Στο ερώτημα εάν αντιμετωπίστηκε το υλικό αυτό ως ένα πλήρες corpus ή ως «ελεύθερα σημαίνοντα που εμφανίζονται ως

⁸ Για μία σύντομη και περιεκτική αναφορά του χρονικού της κρίσης, βλ. και “Πότε άρχισε η καραντίνα: Το χρονικό από τα πρώτα λουκέτα μέχρι το lockdown”. Διαθέσιμο στο: <https://sputniknews.gr/ellada/202004237142505-pote-arhise-i-karantina-to-hroniko-apo-ta-protalouketa-mehri-to-lockdown/> (Προσπελάστηκε στις 28/11/20).

⁹ Στα αποτελέσματα αναζήτησης των χρηστών στην Ελλάδα για το 2020 στη μηχανή αναζήτησης της Google, το γνωστό και ως *YEAR IN SEARCH*, η εταιρία ταξινομεί τις δημοφιλέστερες αναζητήσεις των χρηστών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα οι λέξεις ή φράσεις *κορωνοϊός/κορονοϊός* και *Σωτήρης Τσιόδρας* είναι στα κορυφαία αποτελέσματα αναζητήσεων με βάση τις «ταχύτερα αυξανόμενες αναζητήσεις» και τις «διασημότητες». Περισσότερα στο: *ΘΕΜΑ* (2020). «Google 2020: Τσιόδρας, τηλεκπαίδευση και... dalgona coffee στην κορυφή των αναζητήσεων από Έλληνες», <https://www.protothema.gr/technology/article/1073157/google-tsiodras-tilekpaideusi-kai-dalgona-coffee-stin-korufi-ton-anazitiseon-apo-ellines/> (Προσπελάστηκε στις 09/12/2020). Για όλα τα αποτελέσματα αναζητήσεων: <https://about.google/stories/year-in-search/> (Προσπελάστηκε στις 09/12/2020).

¹⁰ Η αναζήτηση για την πρώτη περίοδο έγινε στις 28/11/2020, στις 10:57 π.μ., ενώ η γλώσσα αναζήτησης ήταν ρυθμισμένη στα αγγλικά. Δηλαδή για το φίλτρο του χρόνου η ρύθμιση ήταν *tools* και *range*.

¹¹ Η αναζήτηση για την αντίστοιχη δεύτερη περίοδο έγινε στις 28/11/2020, στις 11:28 π.μ.

μικρά θραύσματα της πραγματικότητας και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υποστηρίξουν ή να 'αποδείξουν' διάφορες αντιφατικές μεταξύ τους θέσεις» (Margolis 1999: 8), η απάντηση είναι ότι τα δεδομένα λαμβάνονται ως ενιαίο σώμα, το οποίο ταξινομείται σε ένα ενιαίο εννοιολογικό και πραγματολογικό πλαίσιο (Ψύλλα 2010: 46-50).

2.2. Τα κριτήρια και η επιλογή του δείγματος

Οι πρώτες εκατό αναζητήσεις αντιστοιχούν η κάθε μία σε χιλιάδες αναζητήσεις από τους αντίστοιχους χρήστες συγκεντρώνοντας μεγάλη διαδικτυακή αναγνωσιμότητα, κυρίως όμως διασπορά και διαδραστικότητα, δεδομένου ότι οι αναφορές αυτές με την τεχνολογική μέθοδο των *backlinks*, που χρησιμοποιούν πολυάριθμα portals, blogs και ιστοσελίδες, «ανεβαίνουν» στη λίστα κατάταξης των αναζητήσεων της Google.

Ο τρόπος, που οι εκάστοτε αναζητήσεις στις μηχανές αναζήτησης, οδηγούν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, αποτελεί το φαινόμενο του *αντίλαλου των ειδήσεων* στο διαδίκτυο και ειδικά στα social media, γνωστό και ως φαινόμενο *echo chamber*. Πρόκειται για το γεγονός της ενίσχυσης ιδεών, πεποιθήσεων και πληροφοριών όταν αυτές επαναλαμβάνονται πολύ συχνά μέσα σε ένα κλειστό επικοινωνιακό σύστημα, όπως στα forums, στα blogs και τα sites, και στα social media.¹²

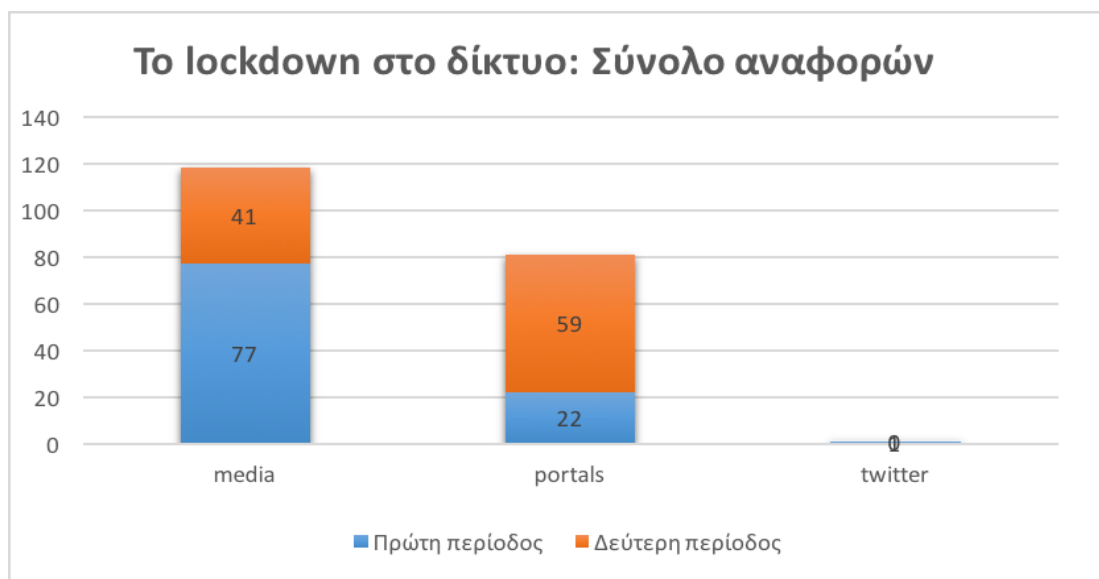
Σε ό,τι αφορά την αριθμητική διαφορά στα παραγόμενα αποτελέσματα, αυτή μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι από την πρώτη έως τη δεύτερη περίοδο έχει μεσολαβήσει ένα ικανό χρονικό διάστημα, στο οποίο έχουν καταγραφεί (πολλές) χιλιάδες δημοσιεύματα.

Συμπερασματικά, τα πρώτα εκατό αποτελέσματα αναζητήσεων ανά χρονική περίοδο, διακόσια συνολικά, αφορούν έναν συνδυασμό δεκάδων χιλιάδων αναζητήσεων και προωθητικής πολιτικής της Google, καθιστώντας το δείγμα της ανάλυσης αντιπροσωπευτικό και αξιόπιστο ώστε να καταστεί δυνατή η διερεύνηση των μηχανισμών της γλωσσικής και κοινωνικής κατασκευής της συναίνεσης στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

3. Το lockdown στο διαδίκτυο (MME και μέσα κοινωνικής δικτύωσης)

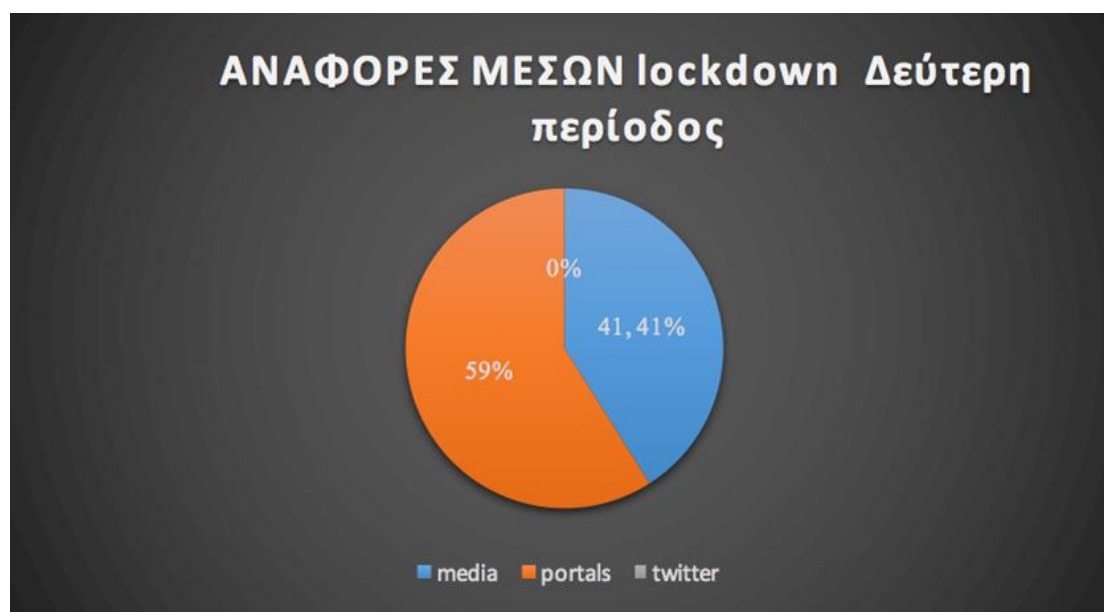
Από την αναζήτηση στην αντίστοιχη μηχανή της Google, διαπιστώνεται ότι στην πρώτη περίοδο κυρίαρχο ρόλο έχουν τα *main stream media*, δηλαδή τα συμβατά μέσα επικοινωνίας. Ως τέτοια προσδιορίζονται όσα ανήκουν σε δημοσιογραφικούς οργανισμούς, απασχολούν φορείς του δημοσιογραφικού λόγου και συνήθως έχουν και τηλεοπτική, εκτός της διαδικτυακής τους παρουσίας, όπως για παράδειγμα το CNN Greece, ο ANT1 News, ο ΣΚΑΪ, το Euronews και το Sputnik News.

¹² Αλωνιστιώτου, Σ. 2016. «Ο αντίλαλος ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα». *Καθημερινή*, 04/12/2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/886237/article/epikairothta/kosmos/o-antialos-eidhsewn-sta-koinwnika-diktva> (Προσπελάστηκε στις 21/12/2016). Ενδιαφέρουσα μελέτη σχετικά με το φαινόμενο *echo chamber* είναι το Sunstein (2001). Επίσης η μελέτη Gilbert, Bergstrom & Karahalios (2009), που αναλύει 1000 σχόλια από τα 33 πιο δημοφιλή blog στον κόσμο. Βλ. επίσης Guo κ.ά. (2015: 315-323).

Πίνακας 1: Το lockdown στο δίκτυο.

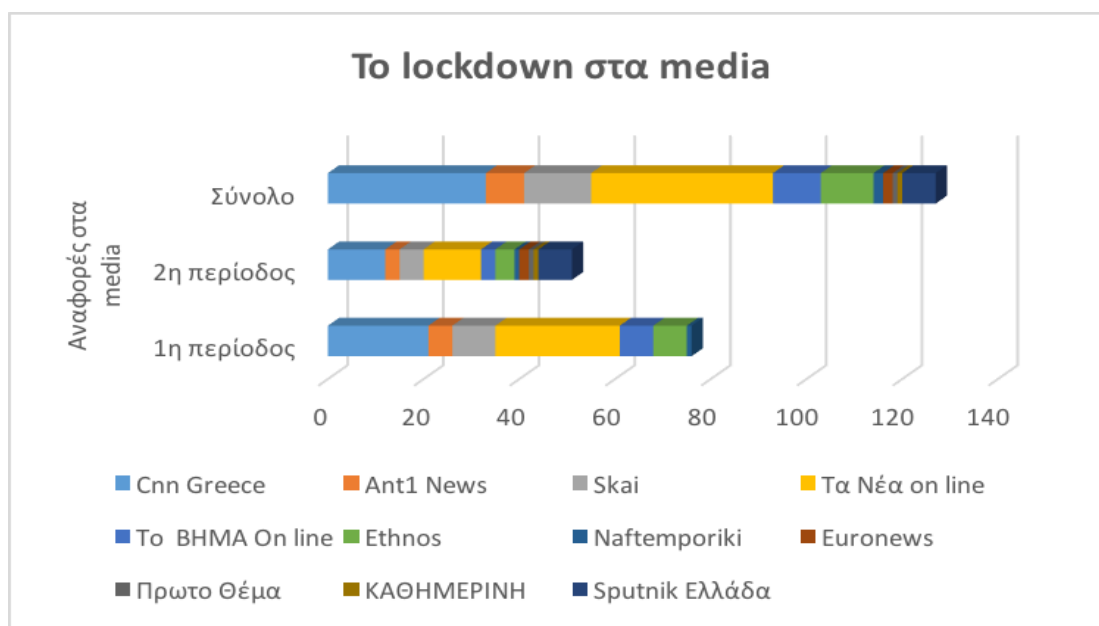
Στη δεύτερη περίοδο, φαίνεται να επικρατεί η ενημέρωση κυρίως από portals με ισχυρότερη την διαδικτυακή παρουσία τους ως φορείς ενημέρωσης σε ποσοστό 59% του δείγματος.

Πίνακας 2: Οι αναφορές των μέσων στο lockdown τη δεύτερη περίοδο

Αναφορικά με την κατανομή των αναφορών με τις λέξεις *lockdown Ελλάδα*, τα *NEA On line*, το *CNN Greece*, ο *ANT1 News*, ο *SKAI* και το δίκτυο *Sputnik Ελλάδα*, όπως φαίνεται στον αμέσως παρακάτω πίνακα (3), κυριαρχούν στις προτιμήσεις των πολιτών. Στα αξιοσημείωτα της παρούσας αναζήτησης είναι ότι το δημοφιλές μέσο κοινωνικής δικτύωσης *twitter* (Κουλούρη 2020, Σταυρόπουλος 2018: 57-92) έχει μηδενική αναφορά, όσον αφορά το *lockdown*. Ένα ακόμη ενδιαφέρον εύρημα αφορά το παραγόμενο αποτέλεσμα της αναζήτησης. Στις λέξεις δηλαδή που πληκτρολογούμε στη μηχανή αναζήτησης, όλες οι αναφορές προκύπτουν με βασικό

λεκτικό όρο, τη λέξη *κορονοϊός*. Δηλαδή οι αναφορές-δημοσιεύματα στην πλειονότητά τους έχουν ως τίτλο τη λέξη *κορονοϊός*,¹³ παρόλο που η αναζήτηση έχει τους όρους *lockdown* και *Ελλάδα*.

Πίνακας 3: Το lockdown στα media

Στις αναζητήσεις της πρώτης περιόδου το 27% των αναφορών, παρά το ότι βρίσκεται σε εξέλιξη η πανδημία, αφορά στην κρίση στην μεθόριο στον Έβρο και στους χειρισμούς της κυβέρνησης στα ελληνο-τουρκικά και στο μεταναστευτικό ζήτημα.

Παρατηρείται ότι οι πολίτες και στις δύο περιόδους ισχύος των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας εμπιστεύονται σε μεγάλο βαθμό για την ενημέρωσή τους συστημικά media και ενημερωτικά portals, με μικρή προτιμησιακή διαφοροποίηση υπέρ των ενημερωτικών portals στη δεύτερη περίοδο περιορισμού της κυκλοφορίας.

4. Ο λόγος της πανδημίας και η πλαισίωσή του

4.1 Η πλαισίωση

Η πλαισίωση στην *Κοινωνική Θεωρία* αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι παραγωγοί των μηνυμάτων και των πληροφοριών με τη χρήση της κατάλληλης χρήσης του λόγου, μεταδίδουν μηνύματα και πληροφορίες στους παραλήπτες (Druckman 2001: 225-256). Τα *πλαίσια (frames)* είναι τα κυρίαρχα σχήματα νόησης, ερμηνείας και παρουσίασης, αλλά και επιλεκτικής έμφασης και επιλογής της πραγματικότητας, τα οποία επιτυγχάνουν την οργάνωση και αντίληψη της πραγματικότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτή να αποκτά ένα νόημα για τους δρώντες της επικοινωνιακής διαδικασίας (Σταυρόπουλος 2017:7-34), εν προκειμένω για τους παραγωγούς των πληροφοριών (σχετικά με την πανδημία, τους κανόνες δημόσιας υγείας, της

¹³ Σε αυτό το σημείο κατατίθεται η μαρτυρία στελεχών ενημερωτικών sites –τα στοιχεία των οποίων βρίσκονται στη διάθεση των συγγραφέων– ότι η ορθογράφηση της λέξης *κορονοϊός/κορωνοϊός* επηρεάστηκε στο τοπίο των μέσων ενημέρωσης από τα *πατήματα (clicks)* των ενδιαφερομένων αναγνωστών, μία καινούρια εξέλιξη σε σχέση με τις παραμέτρους που μπορούν να επηρεάζουν την ορθογραφία των λέξεων, η οποία χρήζει επιστημονικής παρατήρησης στο άμεσο μέλλον.

κοινωνικής αποστασιοποίησης και των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας), αλλά και τους πολίτες, ως παραλήπτες των δημόσιων λόγων.

Η πλαisiώση επηρεάζει τον τρόπο σκέψης και αντίληψης του αναγνώστη (Gitlin, 1980), τις πεποιθήσεις και τις επιλογές του. Η δε αρνητική παρουσίαση των θεμάτων ασκεί μεγαλύτερη επιρροή συγκριτικά με την θετική πλαisiώση (Tversky & Kahneman 1981: 453-458). Η πλαisiώση αφορά στην επιλογή και ανάδειξη ορισμένων μόνο πλευρών μιας αντιληπτής πραγματικότητας, οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες μέσα σε ένα ορισμένο και δεδομένο επικοινωνιακό περιεχόμενο, κατά τρόπο που υπηρετούν μία συγκεκριμένη οριοθέτηση, εξήγηση, ίσως και αντιμετώπιση ενός προβλήματος (Entman 1993: 51-58).

4.2 Η δύναμη των ονοματικών και ρηματικών δομών

Από την ανάλυση περιεχομένου των κειμενικών αναφορών διαπιστώνεται ότι κυριαρχεί μια μονοσήμαντη μονοθεματικότητα αναφορικά με το κυρίαρχο νόημα, η οποία εστιάζει στους κινδύνους που εγκυμονεί για τη δημόσια υγεία ο νέος ιός. Σε λεξικο-γραμματικό επίπεδο κυριαρχούν ουσιαστικά και ονοματικές φράσεις που διατρέχουν τις αναφορές της αναζήτησης κατασκευάζοντας ένα πλαίσιο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως *ο λόγος/η γλώσσα της πανδημίας* ή ακόμη και το *στρώμα γλώσσας της πανδημίας*.¹⁴ Σύμφωνα με τον Fairclough (2003: 26-27), ο λόγος μπορεί να ακολουθεί επικοινωνιακές πρακτικές με κύρια χαρακτηριστικά την έλλειψη διαφάνειας και την παραγωγή και αναπαραγωγή μιας κυρίαρχης ιδεολογίας, αφού προσλαμβάνει ιδεολογικά χαρακτηριστικά με στόχο την κατασκευή και αναπαραγωγή της συναίνεσης.

Λέξεις όπως: *κορονοϊός, lockdown, μέτρα, συλλήψεις, κρούσματα, θύματα, ΜΕΘ* κ.ά. συγκροτούν ένα εννοιολογικό πλαίσιο λειτουργίας του λόγου που, ενώ ενημερώνει, ταυτόχρονα προκαλεί φόβο (βλ. και υποενότητα 4.3) και συμβάλλει στην κατασκευή της συναίνεσης με την επικοινωνιακή του διαμεσολάβηση από τους διαύλους των μέσων επικοινωνίας. Με τη χρήση μάλιστα των κατάλληλων ονοματικών και ρηματικών εκφράσεων, ο λόγος της πανδημίας αναπαριστά έντονα τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του, κατασκευάζοντας το κυρίαρχο νόημα: τον φόβο για τον άγνωστο νέο ιό και συνεπώς την αναγκαστική συναίνεση μέσω της γλώσσας, ώστε το lockdown να είναι μια αποδεκτή –ή και απαιτητή– νέα πραγματικότητα για την αντιμετώπισή του, εφόσον δεν υπήρχε ακόμη φάρμακο ή εμβόλιο.

Σε αυτό το πλαίσιο ονοματικά σύνολα, όπως: *ανησυχητικά συμπτώματα, το πρώτο κρούσμα, στο τραπέζι γενικό lockdown, καθοριστικές/κρίσιμες οι επόμενες ώρες για τις αποφάσεις, ασφυξία στις ΜΕΘ*¹⁵ και άλλα, συνθέτουν έναν δομημένο αναπαραστατικό μηχανισμό που συμβάλλει στην παραγωγή του κυρίαρχου νοήματος, της συμμόρφωσης και της υπακοής στα μέτρα που περιλαμβάνονται στο πλαίσιο του κομψά αναφερόμενου ως lockdown και όχι ως λόγου χάρη της γενικής

¹⁴ Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2021). «Κρίσεις σε διαδοχή και ραγδιότητα. Αντί γλώσσας, στρώματα γλώσσας;». Εισήγηση στο 6th International Conference 'Crossroads of Languages and Cultures' (CLC6) Plurilingualism, Variation, Spaces of Literacy. Organized by the University of Cyprus (www.ucy.ac.cy/en/) and the Open University of Cyprus (<https://www.ouc.ac.cy/web/guest/home>), with the cooperation of Polydromo (<http://polydromo.web.auth.gr/index.php/el-gr/>), 2-4 September 2021, <http://cyprusconferences.org/clc6/program/>

¹⁵ Όλα τα παραδείγματα που αναφέρονται στο παρόν άρθρο περιλαμβάνονται σε αναλυτικό Παράρτημα, το οποίο για λόγους οικονομίας δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα δημοσίευση, είναι όμως στη διάθεση της διεύθυνσης σύνταξης του περιοδικού από την πλευρά των συγγραφέων.

συσκότισης ή σκέτο συσκότισης, που θα ανακαλούσε στη μνήμη των παραληπτών την περίοδο της κατοχής.¹⁶

Εστιάζοντας στο *lockdown*, ενδιαφέρον παρουσιάζει η κλιμάκωση της γλώσσας και οι αντίστοιχες δομές που χρησιμοποιούνται καθώς η διασπορά του ιού συνεχίζεται και μια «αντίστροφη μέτρηση» επικρέμαται ως απειλή. Έτσι το αρχικό:

-Δεν θα υπάρξει άλλο *lockdown*,

ακολουθούν τα:

- Είμαστε αρκετά μακριά από ένα νέο *lockdown*,
- Δεν αποκλείεται ένα νέο *lockdown*,
- Είναι αναγκαίο ένα νέο *lockdown*;

διολισθαίνοντας στα:

- Νυχτερινό *lockdown* στην Αττική,
- Είμαστε πολύ κοντά σε ένα νέο *lockdown*.

Σειρά είχαν τα:

- Όλα θα κριθούν τις επόμενες 2-3 εβδομάδες,
- Πρέπει πάση θυσία να αποφύγουμε το *lockdown*,

αλλά και τα:

- Αδειάζει η κλειψύδρα για το νέο *lockdown*, και
- Βροχή οι προειδοποιήσεις για νέο *lockdown*,
- Ορατός πλέον ο κίνδυνος ενός νέου *lockdown*!

με τη χρήση του θαυμαστικού και την επιφωνηματική λειτουργία στον λόγο, ορατή. Ορισμένες απεικονίσεις υπήρξαν περισσότερο συγκεκριμένες, με ειδικότερο πληροφοριακό φορτίο:

- Έρχεται *lockdown* δύο εβδομάδων στην Αττική,
- Ετοιμαστείτε, μας πάνε για κλείσιμο!
- Η έκρηξη στην Αττική φέρνει νέο *lockdown*! κ.ά. (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022).

Το '*lockdown*' πραγματώνεται γλωσσικά ωςάν μία συγκοινωνούσα με την κοινωνία, προσωποποιημένη και αντικειμενικοποιημένη, οντότητα. Οι αποτυπώσεις διαφέρουν κάθε φορά ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που του αποδίδονται. Συχνή είναι η χρήση του μεταφορικού λόγου (βλ. και κεφάλαιο 4.3.) για την περιγραφή των διαστάσεων του αδιεξόδου, ειδικά μάλιστα για τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες οι εμπειρίες δύσκολα εκφράζονται με κυριολεκτικούς όρους ώστε να γίνονται κατανοητές στα ευρέα λαϊκά στρώματα. Έτσι ένα ενδεχόμενο δεύτερο *lockdown* απεικονίζεται ως ιδιαίτερος οδυνηρό μέτρο, ως σοβαρός κίνδυνος

¹⁶ Μία πολύ ενδιαφέρουσα άποψη που συζητήθηκε κατά τη διάλεξη της Μ. Κατσογιάννου στο πλαίσιο του προγράμματος του Εργαστηρίου Μελέτης Κοινωνικών Θεμάτων, ΜΜΕ και Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Ο δημόσιος λόγος στην εποχή της πανδημίας». Φεβρουάριος-Απρίλιος, 2021.

και σφοδρή απειλή για την οικονομία, ως φόβητρο ή ως ένα εφιαλτικό και «διαβολικό» καθεστώς:

-Ξορκίζουν οι χώρες το *lockdown*,

ως ένα “point mort”, αλλά κι ως ένα σημείο έριδας και τριβής:

-Κυβερνητικό και επιστημονικό αλαλούμ για το νέο *lockdown*.

Περιγράφεται όμως και ως ομολογία αδυναμίας ενός συστήματος πρόληψης ή και σωστής τήρησης των μέτρων:

-Το *lockdown* σημαίνει αποτυχία,

-Κοινωνική μεροληψία το *lockdown*.

Απεικονίζεται επίσης, ως κάτι το κατεξοχήν κραταιό και ισχυρό:

-Στρώνουν χαλί για *lockdown*,

αλλά και ως μία έσχατη λύση:

-Θα είναι το τελευταίο μέτρο που θα πάρουμε.

Έχει οριζόντιες παραλλαγές και διαβαθμίσεις, και συνδέεται με χρονικούς και γεωγραφικούς προσδιορισμούς:

-ολικό,

-τοπικό,

-νυχτερινό.

Επίσης, έχει διάφορες εκδοχές και σχέδια κατά περίπτωση και με γεωγραφικό προσδιορισμό, κατά το φαινόμενο της κειμενικότητας:

-μοντέλο Μαδρίτης,

-μοντέλο Πόρου κ.λπ. (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη - Μαλλίδη ό.π.).

Η γλώσσα η οποία χρησιμοποιείται είναι λαϊκή ή λαϊκότερη, με έντονη όχι μόνον την περιγραφική και εκφραστική λειτουργία, αλλά και την επιφωνηματική. Ο λόγος είναι πληθωρικός και εξουσιαστικός σε αρκετά σημεία του. Στοχεύει στη διαμόρφωση συνθηκών πειθούς και αποδοχής των επιβαλλόμενων μέτρων από την πλευρά της μάζας ή των πολιτών, οι οποίοι καλούνται σε εγρήγορση. Στο πλαίσιο, τέλος, της ιδεολογικής χρήσης της γλώσσας, εξυψώνεται ο αποδέκτης/παραλήπτης, μέσα από τις επικλήσεις της σημασίας του ρόλου του (*ατομική ευθύνη, συνειδητός πολίτης κ.ά.*) αλλά και της σημασίας της έννοιας της *εμπιστοσύνης* που εμφανίζεται ως προαπαιτούμενο για την αποτελεσματικότητα των μέτρων (ό.π.).

4.3 Οι μεταφορικές αναπαραστάσεις στο λόγο της πανδημίας

Η μεταφορά θεωρείται αναπόδραστο μέρος του τρόπου επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων για ιδέες και εμπειρίες, για τις οποίες πιθανόν να υπάρχει δυσχέρεια εξωτερίκευσης (Wardle & Derakhshan 2017) με όρους μονοσημίας (Deignan 2005: 133). Από την ανάλυση του δείγματος διαπιστώνεται ότι η χρήση του μεταφορικού λόγου συνδέεται σταθερά με την προσπάθεια διευκόλυνσης της εννοηματικής μετάδοσης (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999:26-27) και επεξήγησης των συνεπειών της υγειονομικής κρίσης. Οι πολίτες είναι αναγκαίο να τηρούν τα μέτρα

αποστασιοποίησης που συνεπάγεται η τήρηση του lockdown. Η εγγύτητα προκαλεί φόβο και η έννοιά της επιδέχεται πλέον επαναδιαπραγμάτευση στις διαδικτυακές πλατφόρμες (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, ό.π.).

Στο πλαίσιο έρευνας που ολοκληρώθηκε με επιτυχία στους κόλπους του μεταπτυχιακού προγράμματος του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών¹⁷ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων «Λόγος, Τέχνη και Ετερότητα», έχει προσφερθεί ένα πλούσιο υλικό μεταφορικών σχημάτων και αποτυπώσεων της πανδημίας. Έτσι ο ιός εμφανίζεται ως:

- ακραίο και απειλητικό καιρικό φαινόμενο (*τυφώνας, τσουνάμι, κύματα*),
- αποκρουστικό ή θανατηφόρο πλήγμα (*βόμβα*), το οποίο απεικονίζεται με μελανά χρώματα (*μαύρο ρεκόρ, μαύρη Πέμπτη, μαύρος Νοέμβρης, μετά το κόκκινο στο μαύρο;*)
- καθεστώσ δουλείας ή υποδούλωσης (*η δικτατορία του κορονοϊού*),
- κακό δαιμόνιο ή στοιχειό (*ιός του διαβόλου, μας οδηγεί στην κόλαση, το φάντασμα του κορονοϊού*),
- αγρίμι (*καλπάζει ο ιός, θέριψε ο κορονοϊός*),
- σκληρός εκτελεστής (*θερίζει, λυγίζει, χτυπά, ξεκληρίζει οικογένειες κ.ά.*),
- ένας μοχθηρός εισβολέας ή εχθρός που μας στριμώχνει και προκαλεί ασφυξία (*μας οδηγεί σε πόλεμο, σε πολιορκία, σφίγγει ο κλοιός, επιστρατεύονται νοσοκομεία*), απέναντι στον οποίο είμαστε αναγκασμένοι να υψώσουμε *τείχος ανοσίας* (ό.π.).

Γενικά προβάλλεται ωςάν μία μορφή με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανθρωποειδούς που καταφέρνει να νικά την κοινότητα (*πιο έξυπνος από εμάς, είναι ακούραστος, είναι αντιαπαθής*), παρά τις διαρκείς κι επίμονες προσπάθειες σε επιστημονικό και κοινωνικό επίπεδο. Δημιουργούνται μάλιστα και χαριτωμένοι νεολογισμοί (*κορονογιός, κορονοκόρη*) συχνά συνοδευόμενοι από επιθετικούς προσδιορισμούς (*κορωνάτος ιός κ.ά.*).

Η μεταφορά μοιάζει να επιστρατεύεται προκειμένου να συγκροτηθούν έμφοβα περιβάλλοντα και να προκληθούν αντίστοιχα αντανάκλαστικά στους αναγνώστες/ παραλήπτες των λόγων αυτών.¹⁸ Ταυτόχρονα τα περιοριστικά μέτρα/ καραντίνα/ λόκνταουν ή λοκντάουν¹⁹ επιχειρείται να εμφανιστούν ως μονόδρομος, κυρίως από τον φιλοκυβερνητικό τύπο:

Μόνη λύση η καραντίνα...αλα Ουχάν,

παρά τις πολύ έντονες αντιδράσεις:

- Στην έρημο του λοκντάουν,*
- Με την πλάτη στον τοίχο η αγορά.*

Οι μεταφορικές αναπαραστάσεις από τη μία απεικονίζουν τη σοβαρότητα της κατάστασης και από την άλλη δομούν συστηματικά ένα πλαίσιο κοινής αποδεκτής δράσης: Η πανδημία για να αντιμετωπιστεί απαιτεί συναίνεση από όλους. Στο

¹⁷ Από τη μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ι. Βάρρα και σε επίβλεψη της Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη.

¹⁸ Περισσότερα για τη χρήση μιας γλώσσας που επικεντρώνεται στον φόβο στο δίγλωσσο τόμο *Φοβογλώσσα/Phoboglossa* των Ν. Πρεβελάκη και Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη.

¹⁹ Η εναλλαγή *λοκντάουν/λόκνταουν/lockdown* παρακολουθεί την εμφανιζόμενη διτυπία στα διάφορα κειμενικά τεμάχια.

πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η δήλωση του Πρωθυπουργού, σε δραματικούς τόνους στις 22 Οκτωβρίου.²⁰ Τα μέσα, με τον εννοιολογικό μηχανισμό της μετωνυμίας του αλληγορήματος και της αντανάκλασης, αναπαριστούν μια πραγματική απειλή:²¹ τον κίνδυνο ραγδαίας εξάπλωσης και μόλυνσης από τον νέο επικίνδυνο ιό, εάν πολίτες και κοινωνία συνολικά δεν συνταχθούν με τη γνώμη των ειδικών επιστημόνων.²²

Η Γαβριηλίδου (2021) απαντά στο ερώτημα γιατί μιλάμε μεταφορικά για την καραντίνα και υποστηρίζει ότι «οι χρησιμοποιούμενες μεταφορές γίνονται η κοινή γλώσσα ανάμεσα στον εκάστοτε πομπό, καθώς παρουσιάζουν με εύπεπτο τρόπο σύνθετα ιατρικά ζητήματα, υποβάλλουν συγκεκριμένες εικόνες, ιδέες και βήματα ως όπλα για την αντιμετώπιση του ιού». Προσθέτει ότι οι μεταφορές καταφέρνουν να κάνουν συγκεκριμένες, απτές και διαχειρίσιμες έννοιες αφηρημένες.²³ Στεκόμαστε ιδιαίτερα σε αυτό το οποίο επισημαίνει ότι οι μεταφορές «καθορίζουν τις στάσεις των δεκτών, εφόσον τους κάνουν να νιώσουν μέρος της λύσης μέσω της ατομικής τους ευθύνης».

4.4 Οι «πράξεις λόγου»

Σύμφωνα με τον Elster (1998: 97-122), στις σύγχρονες κοινωνίες τα βασικά μέσα για να οδηγηθεί το κοινό σε μια συλλογική απόφαση είναι η επιχειρηματολογία και η διαπραγμάτευση για τις οποίες μάλιστα θεωρεί ότι στηρίζονται σε *πράξεις λόγου*.²⁴ Ως τέτοιες θεωρούμε τις πράξεις εκείνες οι οποίες εκκινούνται από έναν λόγο που μπορεί να ασκεί εξουσία και να χρησιμεύει στη *σύγκρουση, τη στρατηγική τη χειραγώγηση και την επικοινωνία*. Εξίσου σημαντική είναι η χρήση των συμβόλων, τα οποία αποτελούν καθοριστικούς πόρους στην επικοινωνία. Ιδιαίτερη αξία έχει η χρήση των συμβόλων στη σημειωτική τους χρήση, αφού οι έννοιες του *σημαίνοντος* και του *σημαινομένου* αποκτούν ξεχωριστό νόημα, κατασκευάζοντας και σημασιοδοτώντας την εικόνα της συναίνεσης στα αναγκαία μέτρα (Fiske 1992: 57).

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η κατά κανόνα καθημερινή απογευματινή ενημέρωση στην Ελλάδα από τους ειδικούς, κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου του lockdown με επικεφαλής τον πρόεδρο της Επιτροπής, Καθηγητή Επιδημιολογίας Σ. Τσιόδρα. Η τακτική από την επιτροπή των ειδικών ενημέρωση, με τη χρήση απλού, επιτηδευμένα κατανοητού επιστημονικού λόγου, στόχευε στην απλοποίηση και κατανόηση από τους πολίτες της κρισιμότητας της κατάστασης. Το ξεκίνημα της απογευματινής τηλεοπτικής ενημέρωσης την πρώτη περίοδο έβρισκε σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού να παρακολουθεί τις καθημερινές εξελίξεις στον «πόλεμο με τον άορατο εχθρό». Ο Σ. Τσιόδρας την πρώτη περίοδο συμβόλιζε τον ειδικό στον οποίο οι πολίτες είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη για το ποια μέτρα έπρεπε να

²⁰ «Η μάσκα είναι το εμβόλιο πριν το εμβόλιο», <https://www.rthess.gr/article/113219/k-mitsotakis-i-mask-a-einai-to-embolio-prin-to-embolio> (Προσπελάστηκε στις 05/12/2020).

²¹ Μια πολύ ενδιαφέρουσα προσέγγιση για τα μεθοδολογικά προβλήματα στην ανάλυση των μεταφορών κάνουν οι Semino, Heywood & Short (2004).

²² Για τη μεταφορά σε σχέση με τον κορονοϊό βλ. Semino (2021) και Wicke & Bolognesi (2020).

²³ Παρότι αυτό ισχύει, έχει παρατηρηθεί και το αντίθετο, πράγμα που δείχνει ότι οι μεταφορές είναι γνωσιακές αλλά και ρητορικές δομές με ιδιαίτερο status. Βλ. και Lakoff & Johnson (1980) και Lakoff (1993).

²⁴ Διευκρινίζεται σε αυτό το σημείο ότι η έννοια της *πράξης λόγου* διαχωρίζεται εδώ από τη γλωσσολογική έννοια της *γλωσσικής πράξης* που αφορά στο εκφώνημα το οποίο διαθέτει επιτελεστική λειτουργία, όπως λ.χ. συμβαίνει με τις υποσχέσεις, τις διαταγές, τις απειλές ή την έκφραση συγχαρητηρίων. Για τις γλωσσικές πράξεις βλ. Austin (1962), Searle (1969).

ακολουθήσουν. Η καθημερινή παρουσία του «ειδικού» συνέβαλε καθοριστικά στην τήρηση των μέτρων περιορισμού. Τα μηνύματα που διαμεσολαβούνταν στα μέσα ασκούσαν ουσιαστικά εξουσία, διεκδικώντας την απαρέγκλιτη τήρηση των περιοριστικών μέτρων, παρά τον περιορισμό θεμελιωδών δημοκρατικών δικαιωμάτων.

4.5 Η κατασκευή της συναίνεσης

Η κονστρουξιονιστική (constructionist) θεώρηση της επικοινωνίας ισχυρίζεται ότι η κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται από το νόημα και τον λόγο που συνιστούν αποτέλεσμα μιας δια-αντιδραστικής ενέργειας, που διαχέεται στον χώρο και στον χρόνο (Ψύλλα 2003: 71). Για την κατασκευή μάλιστα της κοινωνικής πραγματικότητας (Hall 1989) ο *κοινωνικός κονστρουξιονισμός* είναι μία προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα διαμεσολαβείται από τον λόγο και είναι προϊόν ιστορικής κατασκευής (Δεμερτζής 2002: 133-157, Ψύλλα 2003: 136, 143). Η Cameron (1986), όπως και ο Thomson (1984), αναφέρει τρεις τρόπους με τους οποίους το νόημα μπορεί να εξυπηρετήσει τη διατήρηση της εξουσίας:

-Με την αναπαράσταση της πραγματικότητας έτσι ώστε να νομιμοποιούνται ασύμμετρες σχέσεις, εμφανίζοντας την κυριαρχία ως δικαιολογημένη, με καθολική εγκυρότητα και νομιμότητα.²⁵

-Με την απόκρυψη του γεγονότος της κυριαρχίας συσκοτίζοντας τον πραγματικό της χαρακτήρα.

-Με τη δυνατότητα της πραγμάτωσης της κυριαρχίας παρουσιάζοντας σαν αιώνιο και φυσικό ό,τι στην πραγματικότητα είναι ιστορικό, μεταβατικό και πολιτισμικά καθορισμένο.²⁶

Οι Hirsch & Gordon (1975), καθώς και ο Hall²⁷, θεωρούν ότι το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της συναίνεσης έχει να κάνει με την κοινή γραμμή ως προς τον κατάλογο των παρουσιαζόμενων θεμάτων και τον τρόπο της παρουσιάσής τους. Στο πλαίσιο αυτό, ειδικά κατά τη δεύτερη περίοδο, διαπιστώνεται σε καθημερινή βάση αύξουσα αναπαραγωγή μιας συγκεκριμένης μηντιακής ατζέντας. Η ατζέντα αυτή εστιάζει στη χαλαρότητα των πολιτών, που έχει ως συνέπεια την ραγδαία αύξηση των κρουσμάτων, γεγονός που αποτυπώνεται πολύ εύγλωττα στο δείγμα της δεύτερης περιόδου, στο οποίο οι αναφορές «στους διασωληνωμένους, τους νεκρούς και τα κρούσματα» είναι τόσο έντονες που προκαλούν ένα κύμα ηθικού και κοινωνικού πανικού. Ο κατάλογος των παρουσιαζόμενων θεμάτων επηρεάζει σοβαρά τη δημόσια σφαίρα και τις συμπεριφορές των παραληπτών (Σταυρόπουλος 2015: 311-324).

²⁵Στο πλαίσιο αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η προσέγγιση του Agamben (2020) για τον τρόπο που, κατά την εξέλιξη της πανδημίας στην Ιταλία αλλά και παγκόσμια, εργαλειοποιείται ο λόγος μέσω νέων πρακτικών πολιτικής με στόχο την κατασκευή της συναίνεσης και της επιβολής μέτρων που σε κανονικές συνθήκες λειτουργίας της δημοκρατίας και της κοινωνίας συνολικά δεν θα λαμβάνονταν. Τις πολιτικές αυτές τις ονομάζει *πολιτικές βιοασφάλειας*.

²⁶Για την αφηγηματική κατασκευή ταυτοτήτων στην κριτική εκπαίδευση, βλ. Αρχάκης & Τσάκωνα (2011) και Cummins (2002). Επίσης, για την απόκρυψη της κυριαρχίας, ειδικά στον χώρο των ΜΜΕ, με τη χρήση μίας λαϊκότερης γλώσσας, βλ. και Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2006).

²⁷Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. Roberts, B. (1978). *Policing the Crisis. Mugging the State, Law and Order*. London: MacMillan Press.

Χωρίς να αποτυπώνεται ευθέως, αλλά κυρίως υπαινικτικά, στον δημόσιο λόγο της πανδημίας υποβόσκει ένα *blame game*.²⁸ Το νοητικό σχήμα, όσο απλό και να είναι στην δομή του, δηλαδή, *άρνηση μάσκας, χαλαρότητα, κοινωνικές συναθροίσεις, καλοκαιρί, υπαινίσσεται* ή «δείχνει» την ατομική ευθύνη. Πολίτες που αρνούνται να φορέσουν τη μάσκα (αυτο)αποκαλούνται ακόμα και *γυμνιστές*. Οι πολίτες είναι αναγκαίο να προσέξουν και να συναινέσουν, ώστε να αποδώσουν τα νέα μέτρα. Το αποκορύφωμα αυτής της στρατηγικής είναι και η ανάδειξη της επανεμφάνισης του *ειδικού* (Σ. Τσιόδρα) στην απογευματινή ενημέρωση των συντακτών, όπου απευθύνεται έκκληση για την τήρηση των μέτρων.²⁹

Η ιστορία της *ενοχοποίησης του θύματος (blaming the victim)* δεν είναι καινούρια (Ryan 1971). Σε ό,τι αφορά τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, την αναγνωρίζουμε στην περίπτωση της οικονομικά και κοινωνικά ασφυκτικής εννιάχρονης περιόδου δημοσιονομικής προσαρμογής (2009-2018), με την εμβληματοποίηση του αποκηρυγμένου, πλην όμως έντεχνα υιοθετημένου *μαζί τα φάγαμε*.³⁰ Στις δύο κρίσεις (τραπεζική, υγειονομική), αναπτύσσεται μία γλώσσα κρυπτική σε πρώτη ανάγνωση, βαθιά αποκαλυπτική ωστόσο σε επόμενες, καθώς περιλαμβάνει συνεχείς επιβολές νέων όρων και εννοιών από πάνω προς τα κάτω,³¹ χωρίς την πρότερη έγκριση της κοινότητας, σε ένα παγιωμένο περιβάλλον φόβου (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2022).

Επιπρόσθετα, τα media με την λειτουργία δύο βασικών στρατηγικών των ιδεολογιών και του ιδεολογικού λόγου γενικότερα, την *κατάτμηση (segregation)* και την *καθολίκευση (universalization)* ενισχύουν την κατασκευή και αναπαραγωγή της συναίνεσης.³² Με την ιδεολογική στρατηγική της κατάτμησης το όλον κατακερματίζεται σε επιμέρους μονάδες προκειμένου να αποτραπεί ενορχηστρωμένη κοινωνική δράση. Με την καθολίκευση αμβλύνεται η αντίθεση μερικού και γενικού κατά τρόπο που το επιμέρους να προβάλλεται ως όλον. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το όλον, η υγειονομική κρίση, επιμερίζεται σε μοναδικά μέρη-μονάδες εννοηματικού λόγου, γύρω από τις οποίες οφείλουν όλοι να υπακούσουν, όπως η χρήση μάσκας και η κοινωνική αποστασιοποίηση. Ταυτόχρονα με τον μηχανισμό της καθολίκευσης το μέρος προβάλλεται ως αναγκαίο όλο. Τα ΜΜΕ, λειτουργώντας στα όρια της φιλελεύθερης πολυφωνικής δημοκρατίας, αποδίδουν και ως διαμεσολαβητές για τη νομιμοποίηση των κυρίαρχων εξουσιαστικών δομών, αφού «δρουν» ως φορείς που δεν αντανakλούν ή διαθλούν, αλλά ορίζουν την πραγματικότητα, η οποία εν προκειμένω οριοθετείται από τον ημερήσιο καθορισμό της ατζέντας της πανδημίας και της κατασκευής της κοινωνικής συναίνεσης.

4.6. Δυσπιστία και πραγματικότητα

Στην σύγχρονη πραγματικότητα η ευαλωτότητα ή ευπάθεια των πολιτών απέναντι στις καταστροφές μπορεί να θεωρηθεί ως ένα δυναμικό χαρακτηριστικό από τη

²⁸ Περισσότερα για το *blame game* στο Hanson (2018).

²⁹ «Κορονοϊός Ελλάδα: Η έκκληση Τσιόδρα κατά την ενημέρωση, lockdown σε Γιάννενα και Σέρρες ανακοίνωσε ο Χαρδαλιάς» <https://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/yegeia/318242/koronoios-ellada-live-i-enimerosi-apo-xardalia-kai-magiorkini-meta-ta-1259-kroyσματα> (Προσπελάστηκε στις 06/12/2020).

³⁰ <https://pangalos.gr/portal/μαζί-τα-φάγαμε/>

³¹ Δηλαδή από τα συστήματα εξουσίας προς τη μάζα.

³² Οι Λίποβατς & Δεμερτζής (1994: 96, 99-100) κάνουν μια αναλυτική προσέγγιση του φαινομένου.

στιγμή που είναι το αποτέλεσμα μιας δι-αντίδρασης μεταξύ ανθρώπων-κοινωνικών δομών και καθοριστικών μεταβλητών παραγόντων (Hansson et al. 2020). Η επικοινωνία ως ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής και ατομικής διάδρασης εμπεριέχει τη χρήση των συμβολικών πόρων, όπως τα σημεία και τη γλώσσα, ενώ διαπλέκεται με πολλούς τεχνολογικούς πόρους, που λειτουργούν διαμεσολαβητικά, καθώς οι πολίτες και οι οργανισμοί όλο και περισσότερο εξαρτώνται από αυτούς. Επιπρόσθετα, η επικοινωνία αντανακλά την προσωπικότητα των διαδρώντων παραγόντων, όπως τις απόψεις, τις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα και τις νόρμες και αποτελεί συστατικό στοιχείο για τις κοινωνίες, τον πολιτισμό (Altheide 1995) καθώς και τον καθορισμό των ταυτοτήτων (Couldry & Hepp 2017).

Στο πλαίσιο αυτό, από την ανάλυση του δείγματος των δύο περιόδων, διαπιστώνεται ότι στο πρώτο lockdown οι πολίτες έδειξαν μεγαλύτερη συμμόρφωση, ενώ αντίθετα καθ' όλη την περίοδο πριν από το δεύτερο lockdown, διαπιστώνεται ένας εφησυχασμός και ταυτόχρονα μια αίσθηση χαλαρότητας σε συνδυασμό με την αντίληψη ότι η χώρα τα κατάφερε την πρώτη περίοδο, επομένως δεν χρειάζεται κάτι επιπρόσθετο στη δεύτερη. Παρόλο που οι επικοινωνιακές στρατηγικές αποδίδουν στην πρώτη περίοδο, στη δεύτερη αποτυγχάνουν ή πάντως δεν επιτυγχάνουν τα ίδια αποτελέσματα.³³ Παρά το γεγονός ότι η επικοινωνία, με τη γλώσσα ως καταλύτη, ως διαδικασία και μηχανισμό επίτευξης των στόχων και των επιδιώξεων των *διαχειριστών (managers) κρίσεων*, συμβάλλει στην αύξηση της γνώσης για τους κινδύνους μιας συμπεριφοράς απέναντι σε μια καταστροφική κατάσταση (Coombs 2019), στην περίοδο μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου 2020 η εικόνα αρχίζει να αλλάζει. Η επίκληση της ατομικής ευθύνης επανέρχεται, ακόμη και εάν εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλέγμα «ευθυνών». Είναι ενδεικτική η δήλωση του Πρωθυπουργού: «Προφανώς και υπάρχει και ατομική ευθύνη και συλλογική ευθύνη και κυβερνητική ευθύνη».³⁴

5. Ευρύτερη συζήτηση και συμπεράσματα

Τόσο στην πρώτη περίοδο, δηλαδή τριάντα μέρες πριν το πρώτο lockdown, όσο και στην αντίστοιχη δεύτερη περίοδο, η γλώσσα στο πλαίσιο της κοινωνικοποιητικής και *ιδεολογικής της λειτουργίας* (ειδικότερα της *προπαγανδιστικής*) συνετέλεσε στη δόμηση της συναίνεσης, με τη βοήθεια του πολυσήμαντου διαμεσολαβητικού ρόλου των ΜΜΕ. Ο πληθωρισμός των δημοσιευμάτων και της ενημέρωσης για την πανδημία επέφερε μία ριζική αλλαγή στα ενημερωτικά προγράμματα και την ευρύτερη ατζέντα στον δημόσιο λόγο και τον λόγο των ΜΜΕ,³⁵ συγκροτώντας τον λόγο της πανδημίας και τον λόγο της τεκμηρίωσης και επιβολής του lockdown. Παράλληλα, παρουσιάστηκε η εικόνα ενός κράτους σοβαρού, ισότιμου μέλους της διεθνούς κοινότητας, καθόλου νέα ως τακτική (Σαμαράς 2014: 13, Δημητρούλη 2018), το οποίο διαθέτει τους κατάλληλους μηχανισμούς, την απαραίτητη υποδομή

³³ Βεβαίως θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες, όπως λ.χ. η κόπωση των πολιτών, η εξοικείωση με το φαινόμενο, οι ανάγκες της οικονομίας κ.ά.

³⁴ «Το λάθος που έφερε το δεύτερο lockdown στην Ελλάδα», <https://www.newsbeast.gr/politiki/arthro/6795294/mitsotakis-to-lathos-poy-efere-to-deytero-lockdown-stin-ellada> (Προσπελάστηκε στις 08/12/2020). Στο ίδιο πνεύμα και μάλιστα με εμφανή διάθεση αυτοκριτικής, ήταν και η συνέντευξή του στον ALPHA στις 07/12/2020, όταν ρωτήθηκε από τον δημοσιογράφο Α. Σρόιτερ για τους παράγοντες που συνέβαλαν στην κατακόρυφη άνοδο των κρουσμάτων, <https://www.youtube.com/watch?v=laZZV85X3jc> (Προσπελάστηκε στις 08/12/2020).

³⁵ Για τον καθορισμό της ατζέντας στα μέσα επικοινωνίας, βλ. Δεμερτζής (2002).

και κυρίως τους ειδικούς επιστήμονες και είναι έτοιμο να αντιμετωπίσει κάθε κίνδυνο, ακόμη και τον ενσκήψαντα υγειονομικό. Και κατά συνέπεια η εμπιστοσύνη σε αυτό το κράτος δεν μπορεί παρά να συνδυάζεται με την πειθαρχία στα όσα εντέλλεται, υποδεικνύει ή και επιβάλλει.

Η υγειονομική κρίση λεκτικοποιήθηκε μέσω δομικών σχημάτων και ρηματικών τύπων, αλλά και μέσω ονοματικών φράσεων με τη χρήση ουσιαστικών, επιθετικών προσδιορισμών και διαφόρων φράσεων (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2013),³⁶ ενώ με την ταυτόχρονη συμβολική λειτουργία του λόγου συγκροτήθηκαν οι συνθήκες που ουσιαστικά υπέβαλλαν την κοινωνική συμμόρφωση στο όνομα αδιαμφισβήτητων αξιών, όπως η ασφάλεια, η υγεία, η ευθύνη και ειδικά η ατομική ευθύνη. Ο λόγος της πανδημίας όφειλε να είναι δραστικός και αποτελεσματικός και για αυτό απαιτούνταν μια επιτηδευμένη χρήση της πλαisiώσης των μέσων. Τα μέσα αναπαράστησαν μια πραγματική απειλή, τον κίνδυνο ραγδαίας εξάπλωσης και μόλυνσης από τον νέο επικίνδυνο ιό, αν πολίτες και κοινωνία συνολικά δεν συντάσσονταν με τη γνώμη των ειδικών επιστημόνων που και στις δύο περιόδους ήταν οι πρωταγωνιστές του μηνιακού χρόνου, στον έντυπο, ηλεκτρονικό και τηλεοπτικό τύπο.

Η μονοσήμαντη μονοθεματικότητα που κυριάρχησε, με εστίαση στους κινδύνους που εγκυμονεί για τη δημόσια υγεία ο κορονοϊός, ουσιαστικά λειτούργησε ως μονόδρομος τον οποίο όφειλε να βαδίζει ο πολίτης, που τροφοδοτήθηκε με πολύ συγκεκριμένη θεματική πληροφορία. Άλλωστε, οι πολίτες, και στις δύο περιόδους ισχύος των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας, εμπιστεύονταν για την ενημέρωσή τους κυρίως τα συστημικά media και τα ενημερωτικά portals, με μικρή προτιμησιακή διαφοροποίηση υπέρ των ενημερωτικών portals στη δεύτερη περίοδο περιορισμού της κυκλοφορίας.

Οι σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο περιόδων μπορεί να ερμηνεύσουν την διαφορά κατάστασης ως μεταβλητές³⁷ που επηρέασαν και τον βαθμό πειθούς, επομένως και την αντίδραση των πολιτών απέναντι στην εξελισσόμενη κρίση κατά τη δεύτερη περίοδο (Hansson et al. 2020). Οι παραλήπτες των δημόσιων λόγων, με βάση τα μηνύματα του λόγου της πανδημίας, φαίνεται να παρουσίαζαν μία «μη επαρκή» ανταπόκριση ως προς τη συμμόρφωση και τη συμπεριφορά απέναντι στον *άορατο εχθρό*, αφού στη δεύτερη φάση, μία μερίδα συμμερίστηκε ακόμη και τα αποκαλούμενα *fake news*, ως απόρροια θεωριών που χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα της επιστημονικοφανούς αμφισβήτησης των γεγονότων που δημοσιοποιούνταν και αναπαράγονταν σε μερίδα των social media.

Εν κατακλείδι, κατά τη διάρκεια της τέταρτης κατά σειρά κρίσης, την οποία υποφέρουμε σε διάστημα δώδεκα χρόνων³⁸ (δεδομένου ότι έχουν προηγηθεί η οικονομική και η προσφυγική κρίση, ενώ εξελίσσεται και η κλιματική κρίση), αναδύονται πολύ σοβαρά ζητήματα που σχετίζονται με τη γλώσσα της πειθούς ή της

³⁶ Βλ. και Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2020: 159-196). Επίσης, βλ. De Beaugrande (2001: 3-28).

³⁷ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. 2020. "Οι διαφορές με το lockdown του Μαρτίου", <https://www.kathimerini.gr/politics/561169006/oi-diafores-me-to-lockdown-toy-martioy/> (Προσπελάστηκε στις 08/12/2020).

³⁸ Βλ. και "The Greek language face to face with the successive crises over the last twelve years". Ομιλία της συνυπογράφουσας το άρθρο, στον Κύκλο των Ελλήνων Ακαδημαϊκών της Βοστώνης (Circle of Hellenic Academics in Boston), μέσω zoom, 12/12/2021, <https://www.hellenic-academics.org/events/>

υποχρεωτικότητας,³⁹ αλλά και τη γλώσσα της συντήρησης μιας αδιάλειπτης συλλογικής επαγρύπνησης, η οποία ωστόσο επιμερίζεται σε κάθε μία μονάδα της «μάζας», με τη συστηματική επίκληση της λεγόμενης *ατομικής ευθύνης*. Η επίκληση αυτή ενδέχεται να λειτουργεί ως έδρα επί της οποίας στρώνεται στη συνέχεια ένα παιχνίδι κατασκευής ενοχών και απόδοσης ευθυνών, στο όνομα της μη τήρησης της προηγουμένως –τεκμηριωμένα ή και αυθαίρετα– εγκατεστημένης ευθύνης (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022). Κι αυτό ακριβώς το στοιχείο δεν μπορεί παρά να οδηγεί στην ενίσχυση του *κριτικού γραμματισμού* (Ντίνας & Γώτη, 2016) και πολύ ειδικότερα του *γραμματισμού των ΜΜΕ* και των λόγων της δημόσιας σφαίρας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Altheide, D. L. 1995. *An Ecology of Communication: Cultural Formats of Control*. New York: Aldine de Gruyter.
- Austin, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Bourdieu, P. 2001. *Langage et pouvoir symbolique*. Seuil: Paris.
- Coombs, W.T. 2019. *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*, 5th ed. CA: Sage, Thousand Oaks.
- Couldry, N & Hepp, A. 2017. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press.
- De Beaugrande, R. 2001. Large corpora, small corpora, and the learning of ‘language’. Στο M.Ghadessy, A. Henry & R.L. Roseberry (επιμ.), *Small corpus studies and ELT*. Amsterdam: John Benjamins, 3-28.
- Deignan, A. 1999. “Linguistic metaphors and collocation in non-literary corpus data”. *Metaphor and Symbol*, 14 (1): 19-36.
- Deignan, A. 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamin’s.
- Druckman, J. N. 2001. “The implications of framing effects for citizen competence”. *Political behaviour*. 23 (3): 225-256.
- Elster, J. 1998. “Deliberation and Constitution Making”. *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 97-122.
- Entman, R. 1993. “Framing: toward clarification of a fracture paradigm”. *Journal of Communication*. 43:51-58.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse*. London/New York: Routledge.
- Gitlin, T. 1980. *The whole world is watching: mass media in the making and unmaking of the New Left*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Guo, F., Blundell, C., Wallach, H., Heller, K. 2015. “The Bayesian Echo Chamber: Modeling Social Influence via Linguistic Accommodation”. *Proceedings of the Eighteenth International Conference on Artificial Intelligence and Statistics*, PMLR 38:315-323. Διαθέσιμο στο: <http://proceedings.mlr.press/v38/guo15.html> (ανακτήθηκε στις 20/2/2021).
- Hall, S., Critcher, C, Jefferson, T, Clarke, R. J. & Roberts, B. 1978. *Policing the Crisis, Mugging the State: Law and Order*. London: MacMillan Press.
- Hanson, S. 2018. “The discursive micro-politics of blame avoidance: unpacking the language of government blame games”. *Policy Sciences*, (51): 545-564.

³⁹ Όρος που χρησιμοποιήθηκε πολύ έντονα το καλοκαίρι του 2021 σε σχέση με τα κυβερνητικά περιοριστικά μέτρα τα οποία λαμβάνονταν για όσους πολίτες δεν εμβολιάζονταν κατά του Covid 19.

- Hansson et al. (2020). "Communication-related vulnerability to disasters: A heuristic framework". *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 51 (2020) 101931. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420920314333?via%3Dihub> (ανακτήθηκε στις 06/12/2020).
- Hirsch, F. & Gordon, D. 1975. *Newspaper Money*. London: Hutchinson.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). "The contemporary theory of metaphor". Στο A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202-251.
- Margolis, E. 1999. "Picturing labour: Visual ethnography of the coal mine labour process". *Visual Sociology*, 12(2):8.
- Ryan, W. 1971. *Blaming the Victim*. New York: Pantheon Books.
- Searle, J. 1969. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, E. 2021. "Not Soldiers but Fire-fighters"-Metaphors and Covid-19, *Health Communication*, 36:1, 50-58, DOI: [10.1080/10410236.2020.1844989](https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1844989)
- Semino, E., Heywood, J. & Short, M. 2004. "Methodological problems in the analysis of metaphors in corpus of conversations about cancer". *Journal of Pragmatics*, 36:1271-1294.
- Sunstein, C. 2001. *Echo Chambers: Bush v. Gore, Impeachment, and Beyond*. Princeton University Press.
- Thompson, J.B. 1984. *Studies in the Theory of Ideology*. Cambridge: Polity Press.
- Tversky, A. & Kahneman, D. 1981. "The framing of decisions and the psychology of choice". *Science*. 211 (4481): 453-458.
- Wardle, C. & H. Derakhshan. 2017. *Information Disorder*. Council of Europe, DGI. Διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>
- Wicke, P. & Bolognesi, M.M. 2020. Framing COVID-19: How we conceptualize and discuss the pandemic on Twitter. *PLoS ONE* 15(9): e0240010. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240010> .

Ελληνόγλωσση

- Agamben, G. 2020. *Πού βρισκόμαστε; Η πανδημία ως πολιτική*, μτφρ. Π. Καλαμαράς & Τ. Θεοφιλογιαννάκος. Αθήνα: Εκδόσεις Αλήστου Μνήμης, 75-76.
- Αλωνιστιώτου, Σ. 2016. «Ο αντίλαλος ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα». *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 04/12/2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/886237/article/epikairothta/kosmos/o-antilalos-eidhsewn-sta-koinwnika-diktya> (Ανακτήθηκε στις 21/12/2016).
- Αρχάκης, Α. & Β. Τσάκωνα (2011). *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Βάρρα, Ι. (2021) «Λόγος, Τέχνη και Ετερότητα». *Μεταπτυχιακή Έρευνα*. Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Burke, P. 2004. *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, μτφρ. Ε. Στιβακτάκη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cameron, D. 1986. «Γλώσσα και σεξουαλική διαφορά. Ποια είναι η φύση της γυναικείας καταπίεσης στη γλώσσα». *Δίνη* 3: 86-91.

- Cummins, J. 2002. *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*, μτφρ. Σ. Αργύρη. Αθήνα: Gutenberg.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 2021. «Νοηματοδοτώντας μεταφορικά τον κορονοϊό». Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Δ. Βαρδαβάς (επιμ.), *Γλώσσα, ηθική και ιδεολογία στα ΜΜΕ*. Αθήνα: Πεδίο, 107-118.
- Γεωργακοπούλου, Α. & Γούτσος, Δ. 1999. *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δεμερτζής, Ν. 2002. *Πολιτική επικοινωνία, διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δημητρούλη, Κ. 2018. *Ο ενεργειακός χάρτης της Μαύρης Θάλασσας: Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδας στη διαμόρφωσή του*. Αθήνα: Γκοβόστης.
- Edelman, M. 1999. *Η κατασκευή του πολιτικού θεάματος*, μτφρ. Αρ. Κόρκα. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Fiske, J. 1992. *Εισαγωγή στην επικοινωνία*, μτφρ. Β. Μεσσήνη. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Hall, S. 1989. «Η επαναανακάλυψη της ιδεολογίας. Η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα». Στο Κομνηνού, Μ, Λυριτζής, Χ. (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Παπαζήσης, 139-145.
- Κατσογιάννου, Μ. & Ζ. Στεφανίδου. 2020. *Covid 19. Το Λεξικό. Με τη συνεργασία του Χρηστικού Λεξικού*. Kanvadia Crew Publications.
- Κατσογιάννου, Μ. 2021. «Τα γλωσσικά τεκμήρια της πανδημίας». Ομιλία στο διαδικτυακό επιμορφωτικό σεμινάριο «Ο δημόσιος λόγος στην εποχή της πανδημίας». Φεβρουάριος-Απρίλιος, 2021. Πρόγραμμα Εργαστηρίου Μελέτης Κοινωνικών Θεμάτων, ΜΜΕ και Εκπαίδευσης του Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Κουλούρη, Α. 2020. *Fake news: Ρητορική και Ερμηνείες, Πολιτική και Πολιτικοί μέσω twitter*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Λίποβατς, Θ. & Δεμερτζής, Ν. 1994. *Δοκίμιο για την Ιδεολογία. Ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ντίνας, Κ. & Γώπη, Ε. 2016. *Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη. Αρχίζοντας από το νηπιαγωγείο...* Αθήνα: Gutenberg.
- Πρεβελάκης, Ν. & Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη. 2022. *Φοβολγώσσα/Phoboglossa*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σαμαράς, Αθ. 2014. «Εικόνες Κρατών». Στο: Αθ. Σαμαράς (επιμ.) *Εικόνες Κρατών. Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σταυρόπουλος, Α. 2015. *Πολιτική Επικοινωνία και Image Making στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μυρμιδόνες.
- Σταυρόπουλος, Α. 2016. «Πολιτική Επικοινωνία και Image Making στην Ελλάδα της Κρίσης». *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*. 2: 81-104.
- Σταυρόπουλος, Α. 2017. «Εικόνα και Κράτος». *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*. 5: 7-34.
- Σταυρόπουλος, Α. 2018. «Fake News και Δημοκρατία: Η Επικοινωνία στην Ψηφιακή Εποχή». *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*. 7: 57-92.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. 2006. *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων-Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική.

- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. 2013. «Χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου σε απεικονίσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα». *Γλωσσολογία/Glossologia* 21:39-55.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. 2020. *Ο δημοσιογραφικός λόγος: Από τη μεταπολίτευση έως τα «μνημόνια»*. Αθήνα: Gutenberg, Center for Hellenic Studies. Washington D.C. Harvard University.
- Ψύλλα, Μ. 1998. «Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης στο πλαίσιο της επικοινωνιακής πράξης». Στο Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, 73-118.
- Ψύλλα, Μ. 2003. *Η πολιτική ως δράση και λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Ψύλλα, Μ. 2010. *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Διαδικτυακές αναφορές:

Collins Dictionary: Definition of 'lockdown':

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lockdown>

Gilbert E., T. Bergstrom & K. Karahalios. 2009. «Blogs Are Echo Chambers: Blogs Are Echo Chambers». University of Illinois at Urbana-Champaign:

<http://social.cs.uiuc.edu/papers/pdfs/hicss09-echo-gilbert.pdf>

Hansson, S., K. Orru, A. Siibak, A. Back, M. Krüger, Fr. Gabel & Cl. Morsut. 2020. "Communication-related vulnerability to disasters: A heuristic framework".

International Journal of Disaster Risk Reduction. 51 (2020) 101931:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420920314333?via%3Dihub> (Προσπελάστηκε στις 06/12/20).

iefimerida.gr:

<https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-ypirxe-asthenis-miden-stin-ellada>

Μήνυμα Πρωθυπουργού:

<https://www.facebook.com/kyriakosmitsotakis/videos/1085120678518111/>

NBCNEWS:

<https://www.nbcnews.com/video/chinese-police-video-shows-swat-team-drill-for-controlling-coronavirus-suspect-79388229847>

Sputnik News:

<https://sputniknews.gr/ellada/202004237142505-pote-arhise-i-karantina-to-hroniko-apo-ta-prota-louketa-mehri-to-lockdown>

Oxford Learner's Dictionary: lockdown *noun*: an official order to control the movement of people or vehicles because of a dangerous situation. Περισσότερες ερμηνείες στο:

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/lockdown

15 Πανδημίες που άλλαξαν τον ρου της ιστορίας”. (2020). Διαθέσιμο στο:
<https://www.sansimera.gr/listes/26>

Η γρίπη στον τύπο της Αθήνας:

https://www.sdna.gr/podosfairo/703681_1931-lock-down-logo-gripis-kai-protathlima-ston-peiraia

Τα 21α γενέθλια της Google: Πώς δημιουργήθηκε η μεγαλύτερη μηχανή αναζήτησης:

<https://www.cnn.gr/kosmos/story/192029/ta-21a-genethlia-tis-google-pos-dimioyrgithike-i-megalyteri-mixani-anazitisis>

Year in Search:

<https://about.google/stories/year-in-search/>

Rthes News 94, 5. (2020). Κ. Μητσοτάκης: «Η μάσκα είναι το εμβόλιο πριν το εμβόλιο»: <https://www.rthess.gr/article/113219/k-mitsotakis-i-mask-a-einai-to-embolio-prin-to-embolio>

Dikaiologitika News. (2020). “Κορονοϊός Ελλάδα: Η έκκληση Τσιόδρα κατά την ενημέρωση, lockdown σε Γιάννενα και Σέρρες ανακοίνωσε ο Χαρδαλιάς”:

<https://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/ygeia/318242/koronoios-ellada-live-i-enimerosi-apo-xardalia-kai-magiorkini-meta-ta-1259-kroysmata>

Newsbeast.gr (2020). Μητσοτάκης: “Το λάθος που έφερε το δεύτερο lockdown στην Ελλάδα”:

<https://www.newsbeast.gr/politiki/arthro/6795294/mitsotakis-to-lathos-poy-efere-to-deytero-lockdown-stin-ellada>

Συνέντευξη Πρωθυπουργού στον ALPHA:

<https://www.youtube.com/watch?v=laZZV85X3jc>